

Presentation av Valentin Ernst Löschers bok "Pietismens problem i ljuset av den lutherska bekännelsen"

Föredrag i Vasa 7.5.2010

Hannu Lehtonen, pastor, Soini, Finland

Bakgrund

Syftet med den här föreläsningen är att presentera Valentin Ernst Löschers bok Pietismens problem i ljuset av den lutherska bekännelsen (Pietismin ongelmat luterilaisen tunnustuksen valossa, 2007). I början av 2000-talet uppkom en idé att översätta och publicera den här betydelsefulla boken på finska. Initiativtagare var pastor Juhani Viitala. I översättningsarbetet deltog flera personer: pastorerna Viitala, Aulis Jalonen, Risto Relander, Hannu Lehtonen och fil. mag. Hermann Pihlajamaa. Relander genomgick hela översättningen och var koordinator för det här arbetet. Löschers bok innehåller några ganska komplicerade latinska citat. Professor Heikki Koskeniemi, som är specialist på det här området, gick igenom översättningen av de här citaten.

Det finns också en engelsk översättning, The Complete Timotheus Verinus (1998, Northwestern Publishing House), som innehåller också den andra delen av den här boken. Den finska upplagan innehåller inte den här senare delen. Verket är ganska stort. Den finska upplagan omfattar nästan 300 sidor och typsnittet är mycket litet.

I vår tidskrift Concordia publicerade jag år 2008 inledningen till en artikel, skriven av pastor Sten Rydh, om Löschers liv. Den här artikeln innehåller intressant information och bakgrunden till Löschers bok. Jag använder hans artikel i min presentation. Rydh påpekar i sin artikel, att Löschers intressanta liv och omfattande produktion hittills har blivit föremål för bara några få vetenskapliga arbeten. Löscher betraktas som den sista, stora representanten för den lutherska ortodoxin. Åtminstone i Finland har man studerat den lutherska ortodoxin ganska litet. Däremot framför man olika påståenden om den.

När man tänker på pietismen, är Löschers bok särskilt intressant i den meningen, att den har blivit skriven under den tid när pietismen ännu var en ung företeelse. Philip Jacob Speners (1635–1705) Pia Desideria kom ut 1675. Det var två år efter Löschers födelse.

Löscher var en mycket lärd teolog. Han var samvetsgrann i sitt arbete. I sitt företal till den finska upplagan betecknar översättarna Löscher med rätta som ”en man, som undviker all fanatism och häftighet och som alltid behandlar sina motståndare rättvist och uppskattande” (s. 4).

Vem var Löscher?

Valentin Ernst Löscher föddes 29.12.1673 i Sondershausen, Thüringen, i Sachsen. Han dog 12.2.1749 som superintendent i Dresden. Löscher levde i en brytningstid mellan den senare lutherska ortodoxin, pietismen och upplysningen. Tiden var en brytningstid också vad det politiska området beträffar. Som exempel kan man nämna, att Sachsen gick in i en personalunion med Polen i slutet av 1600-talet. I och med den här unionen övergick regenten, August den starke (1670–1733), till den romersk-katolska kyrkan (1697). Den kyrkliga situationen blev mera komplicerad av den växande absolutismen, som innebar bland annat att nedtrycka kyrkorna under censur.

Valentin Ernst Löscher var en person, som själv stod i brytningspunkten mellan olika riktningar. Som luthersk teolog och kyrkoman genomförde han den linje som reformationen och 1600-talets ortodoxi hade.

Han stod med hela sitt hjärta i den här traditionen, och han strävade efter att vara trogen mot den. Men samtidigt var han influerad av pietismen, och hans resonemang liknade Speners resonemang i Pia Desideria. Men den här kombinationen ledde honom till pinsamma och djupa meningsskiljaktigheter med Halle-pietismen, en kamp som pågick i flera decennier.

Löscher var av luthersk släkt. I hans släkt fanns många präster, bland andra hans far, Caspar (teologie professor och superintendent i Wittenberg), och hans morfar. Det är av intresse att veta, att en av de stora lutherska teologerna i vår tid, professor Hermann Sasse, var Löschers släkting. (Pietismen ongelmat luterilaisen tunnustuksen valossa, s. 4).

Löscher utmärkte sig tidigt med sin utomordentliga talang och flit. Som ett exempel kan man nämna, att han som 14-åring skrev en detaljerad historia om staden Aten. I Wittenbergs universitet studerade han under ledning av stränga ortodoxa lärare, Deutschmann, Hanneke, Walther och sin fader, Caspar Löscher. Hans favoritämne var klassisk litteratur, framför allt historia. I början var han inte särskilt intresserad av teologi, vilket beredde hans far sorg.

När Löscher var ung började de pietistiska striderna. Wittenbergs fakultet tog mycket kritisk ställning mot Spener och hans efterföljare. Det var framför allt Speners kiliasm och hans likgiltiga ställningstagande gentemot radikalpietismen, som man såg som en allvarlig avvikelse från ortodoxin.

Löscher blev magister 1692. Eftersom han stannade ganska lång tid i Jena, lärde han känna de lutherska professorerna, Bechmann, Baier och Sagittarius. För första gången i sitt liv blev han genom dessa personer allvarligt intresserad av teologi. Som en intressant specialitet kan nämnas att Löscher var expert på numismatik, och 1695 disputerade han i ämnet ”Vad betyder pengar för teologin”.

Efter att ha verkat några år i den akademiska karriären blev han superintendent i Jüterbog. Löscher satte sig in i det kyrkliga arbetet med kraft och beslutsamhet.

År 1701 blev Löscher huvudredaktör för den första teologiska tidskriften, *Unschuldige Nachrichten*. Han verkade i denna tjänst ända till sin död, alltså i 48 år(!). *Unschuldige Nachrichten* recenserade en mycket stor mängd nyligen publicerad teologisk och annan vetenskaplig litteratur. Tidskriften tog också upp händelser i tiden, vilka hade kyrklig och allmän betydelse. *Unschuldige Nachrichten* var den allra första tidskriften i sin kategori. Löscher blev på en gång känd och erkänd som den ledande teologen inom den lutherska ortodoxa teologin. (Rydh)

Från Jüterbog kallades Löscher till Delitzsch, som låg nära Halle. Löscher gifte sig med Katharina Elisabeth Krausold. Äktenskapet betecknas som lyckligt och harmoniskt. De fick elva barn, av vilka sex blev vuxna.

In i striden med pietismen hamnade Löscher egentligen mot sin vilja. Den berlinska rektorn och sedermera halleska teologen Joachim Lange (1670–1744, en elev till Francke) angrep Löscher mycket häftigt på grund av det, som denne hade skrivit i *Unschuldige Nachrichten*. Då publicerade Löscher en rad artiklar om pietismen och dess mångskiftande religiösa åsikter (börjande 1711). Av dessa artiklar sammanställde man *Timotheus Verinus*. Det här namnet uttryckte Löschers önskan att betona *både* fromhet *och* sanning. Verket utkom senare som en fullständigare upplaga och är troligen det mest kända verket av Löscher (Löscher pekar upprepade gånger på den första upplagan och med den menar han den artikelserie som var publicerad i hans tidning.) Den första delen av *Timotheus Verinus* utkom 1718 och den andra delen 1722.

Löscher använde i *Timotheus Verinus* sin historiska metod. Han strävade efter att klargöra förbindelsen mellan mystik och pietism. Han gjorde en distinktion mellan den konservativa och den radikala pietismen. Med representanter för den förra strävade han till att komma i förbindelse. Den radikala pietismen ansåg han sig stå alltför långt ifrån, för att en rationell diskussion skulle vara möjlig.

De hallelucka teologerna ansåg Löscher som en oomvänd, och de krävde att han skulle göra en fullständig bättring. Löscher däremot ansåg att pietismen hotade reformationens inställning till rättfärdiggörelsen. Han hade mycket att påpeka, när det gällde pietisternas uppfattningar om Ord och sakrament, kyrka och ämbete osv. Men trots allt betraktade han pietismen inte som kätteri utan som Kirchen-Übel – han betraktade den som ett slags skada, vilken förvisso hotade kyrkan, men som inte nödvändigtvis behövde leda till kyrkosplittring. Löscher gjorde ganska stora eftergifter till de hallelucka pietisterna, och det resulterade i spänningar mellan honom och de andra ortodoxa teologerna.

År 1707 kallades Löscher till teologie professor i Wittenberg efter Johan Deutschmann (1625–1706). På den tiden var han redan en berömd man. Vid samma tid drabbades han av en hård prövning, när en av hans pojkar dog.

År 1709 kallades Löscher till översuperintendent i Dresden. I det här ämbetet tjänade han ända till sin död. *”Here he was to stay as superintendent until his death forty years later (in 1749) despite calls to many good university posts. He wanted to live in Dresden, where he could witness the cultural and intellectual changes of the day, rather than be isolated from them in a university town.”* (Vernon P. Kleinig, *Confessional Lutheranism in Eighteenth Century Germany*, Concordia Theological Quarterly, January–April 1996, s. 99) Löscher väckte också i Dresden uppmärksamhet med sin utomordentliga flit. Man kunde inte fatta hur han hade tid till allt som han gjorde. Som ett exempel kan man nämna, att han predikade över alla de bibliska böckerna under sin tid i Dresden. Han hade en veckas semester på sommaren, och han besökte då sina släktingar tillsammans med sin familj.

Löscher hade en avsevärd myntsamling och ett bibliotek med 60.000 volymer(!).

På sin ålderdom fick Löscher erfara, hur många, som tidigare hade varit kritiska eller rent av fientliga mot honom, nu i stället visade stor respekt och uppskattning för honom. Många ledande personer i Dresden och Sachsen sökte råd och hjälp hos Löscher. Hans vägran att rätta sig efter människors uppfattningar i religiösa frågor väckte respekt. Bibeln och dess lära, så som han uppfattade den, var för honom det enda rättesnöret för tro.

På första advent 1748 höll Löscher sin festpredikan efter att ha varit 50 år i ämbetet. Han var flitig ända till slutet och predikade för sista gången bara kort innan han avled. Han dog hemma den 12 februari 1749. Hans sista ord var: ”Jag har fullbordat loppet, jag har bevarat tron. Jesus, hjälp mig!”

Om sammanställningen av Löschers verk

Löschers verk fördelar sig på sexton kapitel. Varje kapitel (utom det sista) börjar med orden ”Det pietistiska fördärvets ...” Under översättningsprocessen funderade vi, hur man borde översätta det uttryck, *malum pietisticum*, som Löscher använde. Arbetsgruppen stannade för att översätta ordet *malum* med finskans ’turmelus’ (fördärv) (Pietismen ongelmat luterilaisen tunnustuksen valossa, s. 7). Den tyska motsvarigheten hos Löscher är *Übel*.

I sexton kapitel analyserar Löscher pietismen. Hans text visar att han har gått igenom en anmärkningsvärd mängd pietistiskt material. Löscher var också mycket bevandrad i den pietistiska rörelsens historia. Han berättar i sitt verk om många händelser och fenomen, som uppkomsten av den pietistiska rörelsen hade orsakat. Han nämner även Finland ett par gånger i sitt verk.

Löscher tar fram fjorton punkter som är karaktäristiska för pietismen: 1) likgiltighet som ser ut som fromhet, 2) förakt gentemot nådemedlen, 3) man gör predikoämbetet maktlöst, 4) man blandar ihop våra gärningar

med trosrättfärdighet, 5) kiliasm, 6) terminism (läran att människans nådatid slutar före hennes död), 7) precisism (emot luthersk lära om så kallade adiafora), 8) mysticism, 9) förstöring av stödet för religion, 10) skyddande och försvarande av svärmeandar och fanatism, 11) perfektionism, 12) reformatism, 13) schism som man förorsakar med den icke regelmässiga fromhetsivern, 14) det som alldeles speciellt tillhör pietismen.

Några centrala drag i Löschers verk

- 1) Löscher analyserar en stor mängd frågor, som är förbundna med pietismen. Hans text är inte lätt att läsa, men det är värt att sätta sig in i den.
- 2) Löscher kände utomordentligt väl saken som han talar om.
- 3) Det finns en stor mängd hänvisningar framför allt till de pietistiska källorna. Det gör ett gott intryck för att det visar att författaren har bemödat sig om att bli förtrogen med de frågor som han behandlar.
- 4) Löschers verk är framför allt en dogmatisk analys, men han tar också fram kyrkohistoria (i synnerhet det som gäller pietismens uppkomst).
- 5) Man kan också se en mycket kritisk inställning till upplysningen, som uppkom vid ungefär samma tid som pietismen. *"Already in his book of 1692 Loescher sharply perceived that the greatest threat to Christianity lay not in Pietism, but in the new direction which philosophy was taking. Even in his first lectures on philosophy in 1694 he saw that the skepticism and subjectivism of Descartes would lead to far-reaching consequences."* (Kleinig, op. cit. s. 100)
- 6) Löscher representerar medvetet den lutherska lärotraditionen. Några exempel: *de loci classici* (s. 71), "vår och fornkyrkans ständiga lära är ..." (s. 72), "vår kyrkas lära och bekännelse är den här ..." (s. 84), "vår kyrka har fast förkastat ..." (s. 118). Löscher citerar inte så mycket Luther eller andra lärare från reformationstiden eller fornkyrkan.

Något av verkets innehåll

Löschers verk innehåller väldigt mycket olika ämnen. Man kan inte göra hans grundliga utläggningar och argumentering rättvisa med den här presentationen. Jag tar fram några centrala frågor och hoppas att jag därigenom kan förmedla er någonting av innehållet i hans verk.

1) Läran är inte så viktig

Löscher börjar egentligen sitt arbete med att ta fram frågan om likgiltighet för läran (s. 48–). Han ansåg att inom pietismen förekom olika nivåer av likgiltighet för den kristna läran. Det kunde leda till sådana tankar, att man betraktade som fromma även sådana personer som inte trodde ens på huvudartiklarna i den kristna läran. Löscher nämner som exempel Johan Wilhelm Petersen (1649–1724), som menade att även hedniska människor kunde bli frälsta också utan den utvärtes kunskapen om Kristus (s. 53–54). Petersen accepterade anhängarna av Areios och betraktade dem som mycket bättre än de lutherska ortodoxa även med hänsyn till läran.

Enligt Löscher kunde pietisterna förhålla sig mycket slarvigt även till svåra villoläror. "Man brukar förklara de kalvinsk-reformerta och andra lärare av samma typ fromma och saliga, som i själva verket har lärt och

spritt grundläggande villoläror, men som däremot på vissa punkter har motstått den evangeliska sanningen och även dött i sådant tillstånd.” (Löscher, s. 59)

Å andra sidan gillade pietisterna inte sådana benämningar som 'luthersk' eller 'ortodox'. Till exempel Lange ansåg benämningen 'luthersk' vara sekteristisk. (Löscher s. 59)

Löscher påstår inte att alla pietister skulle ha representerat extrema ståndpunkter, men han ansåg likgiltigheten inför läran på ett eller annat sätt vara ett tecken, som karaktäriserade pietismen.

2) Frågan om nådemedlen

Löscher betonar kraftigt den grundläggande betydelsen av nådemedlen för den kristna kyrkan. ”... Gud för oss framför allt till nådemedlen och i synnerhet till Hans uppenbarade ord, och ... åsidosättandet av dem medför en fullständig förlust för kyrkan ...” (Löscher s. 61)

Lange anklagade de lutherska ortodoxa lärarna för dyrkan av medlen, dvs. att de skulle upphöja nådemedlen på ett avgudande sätt, och för bokstavsdyrkan. De ansåg (som Löscher säger) att man höll sig för mycket till den bokstavliga, ortodoxa kunskapen, som är tagen från Bibeln, och man menar att det är den helige Andes verkliga gåva och verk också i dem som inte är fromma (s. 63). Löscher menar, att Lange ställer som motsatser å ena sidan de logiska, från Bibeln hämtade sanningarna, och å andra sidan den helige Andes kraft och ljus i sig själv, och han jämför de förra med blott en bild, som det är dumt att debattera om. Påståendena om läran är ”hjärnsanningar” (dvs. någonting som finns bara i huvudet). Inom pietismen förnekade man att lära kan sägas vara nåd (Löscher, s. 89).

Löscher ser i pietisternas uppfattningar anknytningspunkter till Schwenkfeld, Rathmann osv., vars kätterska läror kyrkan hade fördömt. Det är också skäl att lägga märke till kopplingarna till rationalismen. Kleinig säger: ”... in Loescher's view contemporary doubts about Scripture go back to the skepticism of Descartes and his subjective starting-point, which is what has enabled philosophy since his time to free itself from the claims of revelation. If subjectivity is the decisive criterion, there is ultimately no difference between 'cogito ergo sum' and the 'inner light', and reason becomes lord instead of servant.” (Kleinig, op. cit. p. 103)

Pietisterna menade, enligt Löscher, att man tänkte Guds ords kraft och verkan vara beroende av människans fromhet. Det är ett farligt misstag. Löscher drar slutsatsen kortfattat (s. 69): ”Så länge som de håller sig till sin villfarelse, kan de aldrig mera tro på sina hjärtan, att ogudaktigas omvändelse sker genom nådemedel, dvs. genom Guds ord, som man predikar och som man hör och förstår. Däremot måste de lära en oförmedlad, direkt omvändelse (dvs. utan nådemedlen).”

Enligt Joachim Lange har Den Heliga Skrift vid sidan av den andliga betydelsen också den blott bokstavliga och naturliga betydelsen och kraften. De som inte har fromhet har bara den bokstavliga betydelsen (Löscher, s. 89). Löscher säger att de evangeliska församlingarna lär och bekänner egentligen bara en betydelse i Bibeln, nämligen den bokstavliga. Man kallar den på samma gång bokstavlig och andlig enligt Guds instiftelse och ständiga ordning på grund av att den andliga formen och kraften, den oändliga kraften, är där och sammanhänger väsentligt med den (Löscher, s. 80).

J. Lange förnekade också, enligt Löscher, upprepade gånger att den Heliga Nattvarden skulle ge syndernas förlåtelse. Däremot menade han att nattvarden var förlåtelsens sigill (Löscher, s. 84). Löscher satte sig mycket kraftigt emot honom. På samma sätt betraktade Löscher mycket kritiskt pietistiska uttryckssätt som det invärtes dopet och den invärtes nattvarden, som kan leda till mycket farliga uppfattningar.

3) Man gör predikoämbetet maktlöst

Löscher menar att under påvedömet var predikoämbetets makt (kraft) oproportionerligt överdriven. Däremot orsakar pietismen (enligt Löscher), att predikoämbetet nästan tas bort ur fokus och uppmärksamhet i stället fästs vid personer och deras fromhet (Löscher, s. 90).

När Löscher behandlar predikoämbetet tar han först fram frågan om sk. ämbetsnåd (*gratia ministerialis*). Pietisterna var av den åsikten att ämbetsnåden var en saga. Till exempel Lange säger i den här frågan: ”Kan Gud dela ut till de ogudaktiga lärarna genom den offentliga kallelsen en sådan ämbetsnåd, och kan han låta den vara med i all deras tjänstgöring så, att de inte handlar så okunnigt och bakvänt, som de annars, för sig själva – utan sådan ämbetsnåd – väl skulle göra? Till detta säger jag (=Lange): Inte. Jag anser sådan ämbetsnåd vara en absurd och skadlig saga.” (Löscher, s. 91)

Löscher kommenterar direkt: ”När Guds nådeverk härleds från predikoämbetets instiftande som sådant, omintetgår det inte av predikantens odugliga liv, under förutsättningen att kallelse och lära förblir riktiga.” (Löscher, s. 91) Han återger ett citat av Wilhelm Leyser (1592–1649), som säger: ”Kallelsen definierar Guds tjänares ämbete, så att människan genom den får en övermänsklig makt, och människorna å sin sida medverkar i den här nåden, som är given åt dem, så att de av Gud upphöjs genom samma kallelse över den mänskliga kraften.” (Löscher, s. 94) ”Predikoämbetet får till stånd omvändelse och frälsning effektivt, rent och verkligt, men ändå i egenskapen av Guds tjänare.” (Löscher, s. 94) Löscher tar fram 1 Kor. 15:10, 2 Tim. 1:16, 1 Kor. 3:10, Gal. 2:9, Ef. 3:2, 7, 8.

Löscher understryker, att *det heliga predikoämbetet är också en trosartikel!* När det gäller ämbetet, som Gud har instiftat, är det fråga om en sak som man inte fullständigt kan pejla med förnuftet (Löscher, s. 96).

Pietisterna lärde, att den predikants ämbete som lever dåligt som sådant inte har någon effekt (Breithaupt, Francke; Löscher, s. 98). Alla sade inte detta direkt, men enligt Löscher var de i verkligheten av samma åsikt. Löscher säger att deras lära är emot Bibeln och den augsburgska bekännelsen (CA VIII) (Löscher, s. 98).

Löscher tar fram 2 Kor. 3:8, där aposteln Paulus talar om ”Andens ämbete”. Löscher säger att det betyder ingenting annat än predikoämbetet på Nya testamentets tid (s. 99). Han medger att Andens ämbete förutsätter också den verkliga fromheten. Men frågan är nu, enligt Löscher, vad de predikanter har som inte är fromma. Löscher säger att de ändå är Ordets och Kyrkans tjänare, och de har ämbetsnåden. Annars måste en from lärare tänka – när han känner sin svaghet – att han inte har Andens ämbete. (Löscher, s. 99–100)

4) Våra gärningar blandas ihop med trosrättfärdighet

Enligt Löscher, var som helst där det pietistiska fördärvet har kommit fram (Löscher menar alla tider), har ett av dess mest karakteristiska drag alltid varit förakt för rättfärdiggörelse av tron och att man blandar ihop våra gärningar med trosrättfärdigheten. Detta visar både kyrkohistoria och vår dagliga erfarenhet. (Löscher, s. 111)

”Artikeln om trosrättfärdighet innebär att man (genom Guds verk) förtroendefullt tar sin tillflykt till den helt tillräckliga och oss tillräknade Kristi ställföreträdande försoning och förtjänst. Denna artikel är den huvudtrosartikel som är vår frälsnings grund. Den är faktiskt *articulus stantis et cadentis ecclesiae evangelicae*, den trosartikel med vilken den evangeliska kyrkan står eller faller. Det är trosartikeln, som man måste behandla mycket försiktigt – liksom ett mycket dyrbart arv – för att man inte ska förlora eller fördärva den.” (Löscher, s. 111)

[Det är möjligt, att Löscher var den första som har använt beteckningen "*articulus stantis et cadentis ecclesiae*" om rättfärdiggörelseläran (Friedrich Loofs, *Der articulus stantis et cadentis ecclesiae*, 1917).]

Pietisterna påstod – enligt Löscher – att de ortodoxa lärarna lärde en död och köttslig tro, som inte har den aktiva kristendomens kraft. Löscher däremot säger att de blandar ihop människogärningar med rättfärdiggörelse, vilket är mycket fördärligt. Några pietistiska uttalanden närmade sig den påviska kyrkans läror, bland annat talet om den sk. dubbla rättfärdiggörelsen. Löscher tar fram Tobias Pfanners uttalande. Pfanner hade sagt bland annat, att "Luther borde inte ha gjort så stort nummer av rättfärdiggörelsen; kyrkan hade ju klarat sig mycket bra utan det ljuset, som han skröt om" (Löscher, s. 128). Löscher nämner om, att pietisterna inte har velat tillbakavisa och förkasta yttrandet "vi rättfärdiggörs genom Kristi inneboende i oss eller genom Kristus, som är i oss" (Löscher, s. 112).

[Den sk. nya Luther-forskningen (med prof. Tuomo Mannermaa som den ledande auktoriteten) i Finland, vilken började på 1980-talet, aktualiserade den här frågan om relationen mellan Kristi inneboende och rättfärdiggörelsen. Mannermaa tog kraftigt fram Luthers uttalande, att Kristus är närvarande i själva tron. Han ansåg att det inte går att förena Konkordieformeln med Luther.]

Löscher understryker mycket kraftigt den distinktion som de lutherska teologerna har gjort: de skiljer mellan tro som rättfärdiggör (*fides quae justificat*) och tro i den mån som den rättfärdiggör (*fides quatenus justificat*). De lutherska teologerna medger, att tro som rättfärdiggör är verkande, men de accepterar inte, att tro i den mån som den rättfärdiggör skulle vara verkande. Detta är samma sak som att göra skillnad mellan rättfärdiggörelse och helgelse. Man kan betrakta tro från båda synvinklarna: å ena sidan från frälsningens grund, å andra sidan från frälsningens ordning (Löscher, s. 113). Luther till exempel gör samma sak i sina skrifter och man måste ge akt på det.

Det, som Löscher härmed framför att allt jagar efter, uttrycker han på följande vis: "**Om bara herrarna i Halle och andra skulle tro och bekänna med oss, att den Kristi rättfärdighet som tillräknas oss i tro är den enda grunden, på vilken vi består i Guds dom!**" (Löscher, s. 121). Från Carpozov tar Löscher följande ord: "Tron, i den mån som den är ensam, tröstar samvetet." (Löscher, s. 121) Samma sak framhäver också det, som Löscher säger om läran, enligt vilken den heliga vandeln, den gamla människans dödande och den nya människans förnyelse och självförnekelse är den enda vägen till salighet, alltså evangeliets huvuduppgift och frälsningens grund (J. Dippel, J. A. Rabe, G. Arnold). Löscher säger: "**På det sättet blir evangelium marginaliserat, och allting blir lag.**" (Löscher, s. 131)

Löscher underskattar inte faran att missbruka nåden. Han säger bland annat: "Man måste allvarligt motarbeta sådana, som missbrukar nåden till lösaktighet, och man måste främja det rätta livet i Kristus." (Löscher, s. 124)

Till slut

Löscher njöt inte av att kritisera pietismen. I slutet av sitt arbete beskriver han hur pinsamt det var för honom. Men han måste göra det. Han förnekade inte att den pietistiska kyrkokritiken i många avseenden var riktig. Den lutherska kyrkan behövde förnyelse. Löscher ansåg också att de tillsammans skulle stå emot den växande rationalismen, som hotade den kristna kyrkan mycket allvarligt. "Hans huvudsakliga ändamål var att återställa den rena lärans skatter, inte den moraliska disciplinen, inom kyrkan." (Kleinig)